

PUSZTAI GABRIELLA¹ – BOCSI VERONIKA²

Szűrők és esélyek: Az iskolai egyenlőtlenség tranzíciós pontjai a 15–34 éves magyar fiatalok körében³

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy feltárja a magyar ifjúság oktatási helyzetképét a longitudinális folyamatok, valamint az oktatási pályafutás egymásra épülő döntési csomópontjainak (tranzíciós pontok) vizsgálata révén, Boudon és Bourdieu elméleteinek figyelembevételével. A longitudinális trendek a 25–29 éves korosztályban 2020 és 2024 között nem mondhatók lineárisnak, de polarizálódó, és a munkavállalás felé elmozduló ifjúsági kohorsz képét mutatják. A tranzíciós elemzés szerint a társadalmi háttér hatása tranzíciós pontonként eltérő erősségű. A szülői végzettség hatása a középfokú iskola választásától a felsőoktatási belépésig erősödik, majd a bejutottak körében mérséklődik, tehát az egyenlőtlenségek a pályafutás során nem tűnnek el, hanem áthelyeződnek. A vallásosság és a családi támogatásba vetett hit önálló, a háttértől független hatással bír, utóbbi iránya a korai, korlátozó jellegűből későbbi, mozgósító tényezővé válik. A cigány/roma fiatalok hátránya a középfokú pályaválasztásnál és az érettségivel koncentrálnak, a felsőoktatásba jutás után nem látható, s nagyrészt ugyanazok a strukturális tényezők (anyagi helyzet, szülői végzettség) magyarázzák, mint a többi fiatalét.

Kulcsszavak: oktatási egyenlőtlenségek, oktatási tranzíciós pontok, iskolai szelekció, társadalmi mobilitás, kompenzáló tényezők

¹ DSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. MTA-DE Jövőtudatosság Fejlesztése Kutatócsoport.

² PhD, habil., egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar.

³ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programjának MTA-DE Jövőtudatosság Fejlesztése Kutatócsoportja keretében készült.

Bevezetés

Az iskolai esélyegyenlőtlenség kutatásának központi kérdése, hogy a társadalmi háttér milyen mechanizmusokon keresztül alakítja a fiatalok oktatási pályafutását, és hogy ez a hatás a rendszer mely pontjain érvényesül a legerősebben. Jelen vizsgálódás a tanulmányi pályafutás egymásra épülő döntési pontjait állítja a középpontba. A Mare-modell nyomán tranzíciónak nevezzük az oktatási pályafutás olyan pontjait, amelyeknél az egyén saját vagy családi döntése és a szelekciós mechanizmusok (tanulmányi eredmény, felvételi kritériumok) együttes hatására két vagy több alternatíva közül választ.⁴ A tranzíciók egyszerre hordozzák az intézményi szelekció és az egyéni önszelekció hatását, a döntési pontok előrehaladtával a korábban kiszelektálódottak miatt a bennmaradók egyre homogénebbé válnak, miközben a szelekciós hatás minden ponton újratermelődik.

A tranzíciós pontok szerinti elemzés az oktatási rendszer teljesítményének és hatékonyságának jellemzésére alkalmas értelmezési keret. Amíg a végső iskolai végzettség szerinti elemzések csak azt mutatják meg, hogy van-e különbség a társadalmi csoportok között, addig a tranzíciós megközelítésből az is láthatóvá válik, hogy ezek a különbségek az iskolai pályafutás mely pontjain erősebbek. Tehát elemzésünk nemcsak elméleti és empirikus szempontból fontos, hanem oktatáspolitikai jelentősége is van, mivel az adatok alapján annak feltárásához is hozzájárulunk, hogy az utóbbi két évtized alatt az oktatási rendszer a hátrányos helyzetű (de feltehetőleg nem kevésbé tehetséges) fiatalokat az oktatási rendszer mely tranzíciós ponton veszítette el.

Boudon⁵ az 1960–70-es évek nyugat-európai oktatási expanziójának hatásait tanulmányozva azt találta, hogy az expanzió ellenére a társadalmi osztályok közötti relatív esélykülönbségek alig csökkentek. Ennek oka, hogy a családi háttér és a tanulmányi teljesítmény közötti összefüggés („elsődleges hatás”) mellett a magasabb státuszú családok azonos teljesítményszinten hajlamosabbak a többi tanulónál kockázatosabb, hosszabb, magasabb presztízsű tanulmányi utat választani („másodlagos hatás”), ezért a hozzáférés bővítése önmagában nem oldotta meg a döntési mechanizmusban gyökerező egyenlőtlenséget. Mivel minden tranzíciós pontnál szelekció történik, Mare⁶ szerint a végzettség összevont vizsgálata torzítja a társadalmi háttér hatásának becslését, s csak a tranzíciónkénti modellek mutatják meg, hol koncentrálódik az egyenlőtlenség a rendszerben. Ezt a tranzíciós megközelítést alkalmazta Härkönen és Sirniö⁷ a finn kohorszokon, és a társadalmi háttér szerinti egyenlőtlenség korábbi, évtizedes csökkenése után ezek erősödését mu-

4 Mare 1980.

5 Boudon 1974.

6 Mare 1980.

7 Härkönen–Sirniö 2020.

tatta ki a fiatalabb kohorszoknál. A legfrissebb alkalmazások⁸ a tranzíciós láncot a középiskolától a doktori fokozatig kiterjesztve vizsgálták.

A hazai oktatáskutatásban Kertesi és Kézdi⁹ a cigány/roma és nem cigány/roma esélykülönbségeket a nyolcadik osztályos kompetenciamérésre kontrollálva vizsgálta, szétválasztva az elsődleges és másodlagos hatást. Eredményük szerint a másodlagos hatás azonos teljesítmény mellett is fennmarad. Róbert¹⁰ a felsőoktatási expanzió időszakát vizsgálva azt állapította meg, hogy nem csökkennek a relatív esélykülönbségek, ami a Raftery–Hout-féle *Maximally Maintained Inequality* (MMI) elméletet támasztotta alá magyar kontextusban.¹¹ Lannert¹² a boudon-i elsődleges és másodlagos hatást tesztelve megerősítette a háttér hatásának fennmaradását.

Jelen tanulmány a társadalmi háttér hatásának tranzíciókénti összehasonlítására vállalkozik, azonban a tanulmányi teljesítmények helyett olyan tényezők bevonásával, amelyek potenciális mobilitási hajtómotorként szolgálnak. Bourdieu ezeket a gazdasági és kulturális tőkét kiegészítő „erkölcsi erőforrásoknak” nevezi.¹³ Ez egyrészt a család jövőre irányuló „nevelési stratégiájaként” jelenik meg, ami az erőforrásaikhoz képest aránytalanul magas nevelési beruházásokkal jár.¹⁴ Ilyen beruházás a szülők otthoni és iskolai bevonódása.¹⁵ A bourdieu-i erkölcsi erőforrások révén kialakul az a hit, hogy családi támogatással elérhető a siker. Ez képes felülírni azt a „valószínűségi okságot”, ami a habitus részeként az osztályhelyzet objektív esélyeit szubjektív várakozásokká alakítja.¹⁶ A vallásosság hatására vonatkozó hipotézis elméleti alapját is Bourdieu „optimista aszkézisre” vonatkozó fejtegetése adja. Bourdieu¹⁷ szerint a felemelkedni törekvők számára a magasabb státusz eléréséhez az út a fogyasztás elhalasztásán és a jövőbe történő befektetésen keresztül, a weberi puritán aszkézis szekularizált változatának követésével valósítható meg. Hazai adatokon Pusztai¹⁸ kutatása igazolta, hogy a személyes és közösségi vallásgyakorlat kompenzáló tényezőként hat, s a tanulási célok melletti kitartást erősítve eredményesebb pályafutást tesz lehetővé, mint ahogy az az adott társadalmi státusz mellett várható lenne. Ezeknek az erőforrásoknak, kulturális-axiológiai mechanizmusoknak a feltárása fontos kutatói feladat.

⁸ Jeffrey et al. 2026; Gruijters 2022.

⁹ Kertesi–Kézdi 2009; 2016.

¹⁰ Róbert 2000.

¹¹ Raftery–Hout 1993.

¹² Lannert 2003–2004.

¹³ Bourdieu 1978, 165.

¹⁴ Uo. 198.

¹⁵ Pusztai 2025.

¹⁶ Bourdieu 1978, 174.

¹⁷ Uo. 185.

¹⁸ Pusztai 2004.

Tanulmányunk célja, hogy a Magyar Ifjúság-adatbázis alapján áttekintsük a fiatalok iskolai pályafutásának hosszabb távú trendjeit, majd arra a kérdésre keressünk választ, hogy az oktatási esélyegyenlőtlenség hogyan alakul a 15–34 éves magyar fiatalok oktatási pályafutásának négy tranzíciós pontján (középfokú képzéstípus választása, érettségi megszerzése, felsőoktatásba lépés, diplomaszerezés). Kutatási kérdéseink a következők: (1) Az oktatási esélyegyenlőtlenség demográfiai dimenziói egyenletesen érvényesülnek-e a négy tranzíció mentén? (2) Hogyan alakul a szülői státusból eredő erőforrások által meghatározott esélyegyenlőtlenség a pályafutás előrehaladtával? (3) Képesek-e protektív tényezők (vallásosság, a szülői bevonódás fontosságába vetett hit) befolyásolni az oktatási esélyegyenlőtlenség alakulását?

Trendek

Az adatok értelmezéséhez nélkülözhetetlen azoknak az oktatáspolitikai folyamatoknak az ismerete, melyek egy jól azonosítható lokális-centrális erőter mentén kétfelé kilengő ingamozgást végeztek a 2004–2024 közötti korszakban. Az egyes korszakok abban különböztek leginkább egymástól, hogy az intézményfenntartás és -irányítás felelősségét hol a helyi szereplőknél (önkormányzatok, intézmények), hol a központi államnál helyezték el. Ez mindkét alrendszerben (köznevelés, felsőoktatás) végigkövethető, bár nem azonos módon és ütemben. A köznevelésben a 2004–2010 közötti, decentralizált (önkormányzati fenntartású) rendszer strukturális gyengesége az volt, hogy a fenntartói felelősség helyi szinten maradt, miközben a helyi önkormányzatok jövedelemtermelő képessége, s így az egy tanulóra jutó ráfordítás rendkívül egyenlőtlen volt. A 2008-as válság és a 2006–2010 közötti forráskivonások ezt tovább mélyítették: 2010-re sok, különösen kisebb önkormányzat képtelenné vált ellátni fenntartói kötelezettségét. A decentralizált rendszer válságára a 2010 utáni kormányzat radikális centralizációval válaszolt, a 2011. évi CXCV. törvény nyomán az iskolák állami kézbe kerültek,¹⁹ egységes tankönyvrendszer és új Nemzeti alaptanterv²⁰ jött létre, a tankötelezettség felső korhatárát pedig 18-ról 16 évre csökkentették (felmenő rendszerben, 2012/2013-tól). A szakképzés 2020–2021-től hasonló, központi szabályozás alá kerülő szerkezetváltáson ment át, az intézménytípusok funkciói többször átszerveződtek. Ami a felsőoktatást illeti, itt három korszakhatár rajzolódik ki, amelyek nem teljesen ugyanezt a lokális-centrális logikát követik, hanem egy másik, rejtettebb mintázatot mutatnak. A 2005–2006-os többciklusú (bolognai folyamat) átalálás elsősorban szerkezeti kérdés volt az európai harmonizáció és a nemzetköziesedés érdekében.

¹⁹ Hermann 2010.

²⁰ 110/2012. Korm. rendelet.

A 2012–2013-as korszakhatár az államilag támogatott férőhelyek szűkítése és képzésterületi átstrukturálása, valamint 2015–2016-tól a tanulmányi átlag szerinti önköltséges képzésre való átsorolás bevezetése már egyértelműen központi, forráskorlátozó beavatkozás volt. A 2020 utáni, alapítványi modellre való áttérés viszont látszólag a decentralizáció irányába mutat (az egyetemek „önállóan gazdálkodóvá” váltak), valójában azonban ez egy új típusú, közvetett központi kontroll bevezetése volt, ahol az állam megrendelőként lép fel a kuratóriumi irányítású intézményekkel szemben, és ezért a felsőoktatás fölötti döntéshozatal továbbra is erősen a kormányzathoz kötődik („remote steering at a distance”²¹). Miközben a köznevelésben a nyílt, egyértelmű centralizáció zajlott, a felsőoktatásban egy formailag decentralizált, de tartalmilag továbbra is központosított irányítási modell alakult ki, egyidejűleg a hallgatói lemorzsolódás elleni küzdelem és az oktatói teljesítményértékelés intézményesülésével.

Tanulmányunkban a longitudinális trendek ismertetésekor a következőkre fókuszálunk: egyrészt a legmagasabb befejezett iskolai végzettségek négy kategóriával felmért trendjére, a korai iskolaelhagyók arányának változására, a diplomások arányára, a dolgozók, tanulók és egyéb kategóriába kerülők százalékos megoszlására, valamint az apa iskolai végzettségének újratermelődésére. Ez utóbbi esetben a kapott adatokat Sankey-diagramokkal ábrázoljuk. A longitudinális trendek ismertetésénél a 25–29 éves kohorsz adatait használjuk fel, de lábjegyzetben közöljük a 30–34 éves korosztály adatait is.

A 25–29 éves korosztály iskolai végzettsége (1. ábra) kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az még nem tekinthető véglegesnek, így az adatok óvatosságra intenek. A hosszanti elemzés okán azonban választásunk erre az életkori csoportra esett. A legmagasabb iskolai végzettség alakulását sok tényező alakíthatja, például a tankötelezettség életkorának már korábban említett átalakítása,²² a felsőoktatás-politika utóbbi tíz évének hektikus jellege,²³ vagy a középfokú oktatás esetében a szakképzés előtérbe helyezése.²⁴ A 2020 és 2024 közötti változásnál szembetűnő az érettségi nélküli szakvégzettség kismértékű bővülése és a diplomások arányának minimális növekedése is.²⁵

²¹ Ferlie et al. 2008.

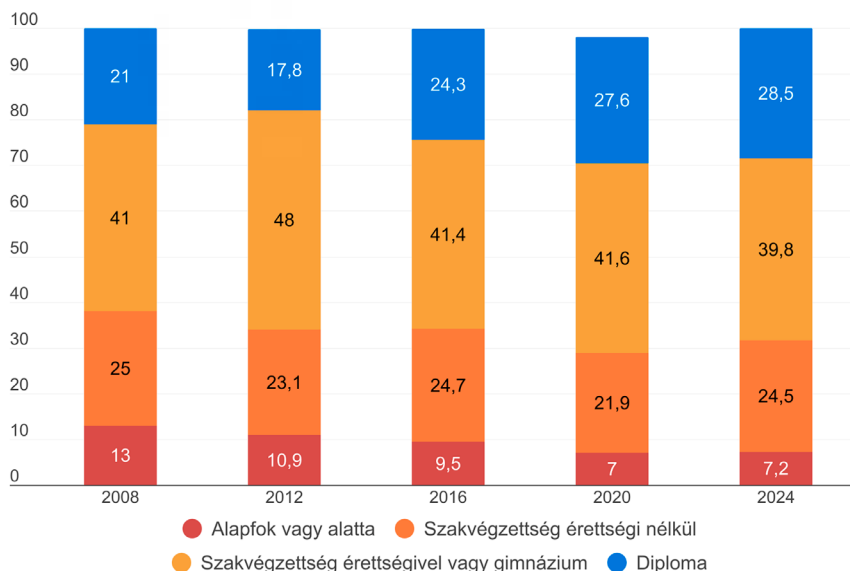
²² Hermann 2019.

²³ Polónyi 2022.

²⁴ Lőrincz–Antal-Fekete 2022.

²⁵ Az iskolai végzettség négy kategóriája a 30–34 éves korcsoportban a következőképpen alakult: alapfok vagy alatta – 5,2 százalék; szakvégzettség – 26,5 százalék; érettségi – 37,2 százalék; és diploma 31,0 százalék ($n_{2024} = 1420$).

1. ábra: A legmagasabb iskolai végzettség százalékos megoszlása a 25–29 éves kohorszban 2008 és 2024 között²⁶ (%)

Forrás: saját szerkesztés

Ha a vizsgált kohorszban azokra fókuszálunk, akik szakképzettséget sem szereztek,²⁷ akkor azt láthatjuk, hogy a tizenkét éves kedvező trend után a 2024-es adatbázis enyhén romló értékeket mutatott (2. ábra). A kutatás évében a 18–24 éves korosztály esetén a korai iskolaelhagyók aránya az EU-ban 9,4 százalék volt, míg Magyarországon 10,3 százalék. A differencia 2024-ben jelentősebb volt, mint 2015-ben (11 százalék és 11,6 százalék).^{28, 29}

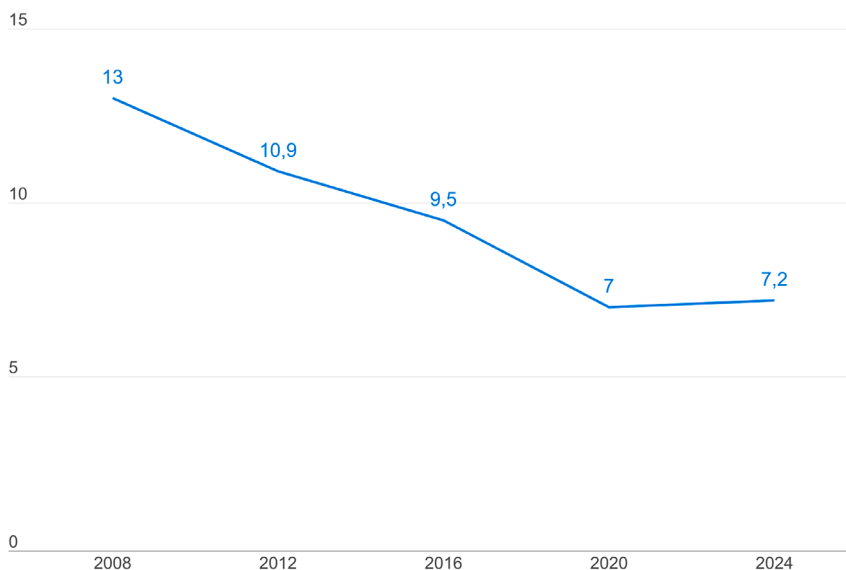
26 Kérdés: „Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?” Bázis: $n_{2008} = 2935$; $n_{2012} = 2776$; $n_{2016} = 2906$; $n_{2020} = 2874$; $n_{2024} = 1298$

27 A megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége az „alapfok vagy alatta” kategóriát jelentette.

28 European Commission: *European Educational Area – Early school leaving in the EU: progress and challenges*.

29 Korai iskolaelhagyónak az Eurostat és a KSH definíciója szerint az a 18–24 éves fiatal minősül, aki legfeljebb alsó középfokú (ISCED 0–2 szintű) végzettséggel rendelkezik, és a felmérést megelőző négy hétben nem vett részt sem iskolarendszerű, sem iskolarendszeren kívüli oktatásban vagy képzésben.

2. ábra: Alapfokú végzettséggel bírók aránya a 25–29 éves korosztályban³⁰ (%)

Forrás: saját szerkesztés

A diplomás fiatalok arányának változását a 3. ábra szemlélteti. Az ábrán a diplomások 2012 utáni bővülése figyelhető meg. Ez az emelkedő trend a 2010-es évek közepét jellemző szűkítő felsőoktatás-politikai kontextusban valósult meg. A nemzetközi összehasonlítás rámutat, hogy a magyar részvételi arányok jelentősen elmaradnak az EU átlagától. 2025-ben a 25–34 éves korosztály esetében a felsőfokú végzettséggel bírók aránya az unióban a harmadik legalacsonyabb (Magyarország – 32,3 százalék; Olaszország – 31,6 százalék; Románia – 23,2 százalék; EU átlag – 44,2 százalék).^{31, 32} A magyar részvételi mutatók a KSH adatai szerint romló tendenciát mutatnak a vizsgált kohorszban 2021 után.³³

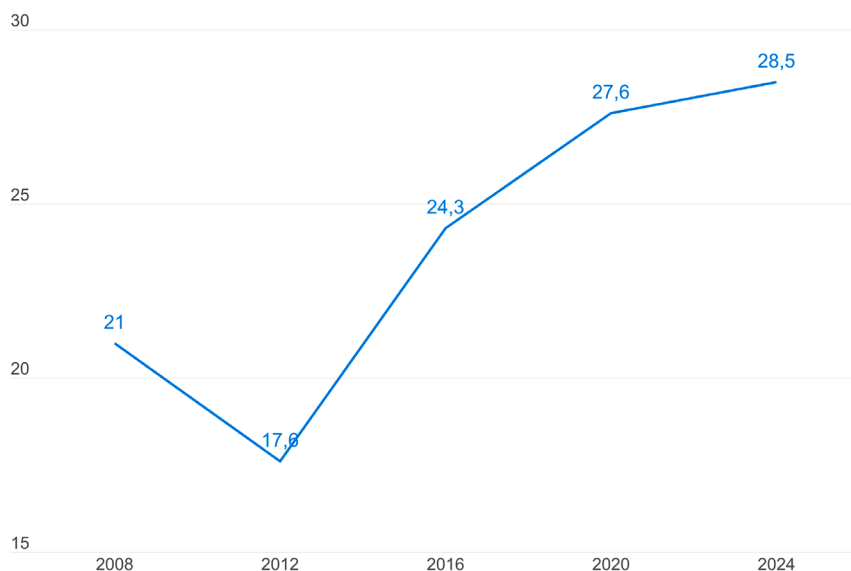
³⁰ Kérdés: „Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?” Bázis: $n_{2008} = 2935$; $n_{2012} = 2776$; $n_{2016} = 2906$; $n_{2020} = 2874$; $n_{2024} = 1298$

³¹ European Commission: *Country reports – Hungary*.

³² Eurostat 2025.

³³ KSH 2024.

3. ábra: Diplomások aránya a 25–29 éves korosztályban³⁴ (%)

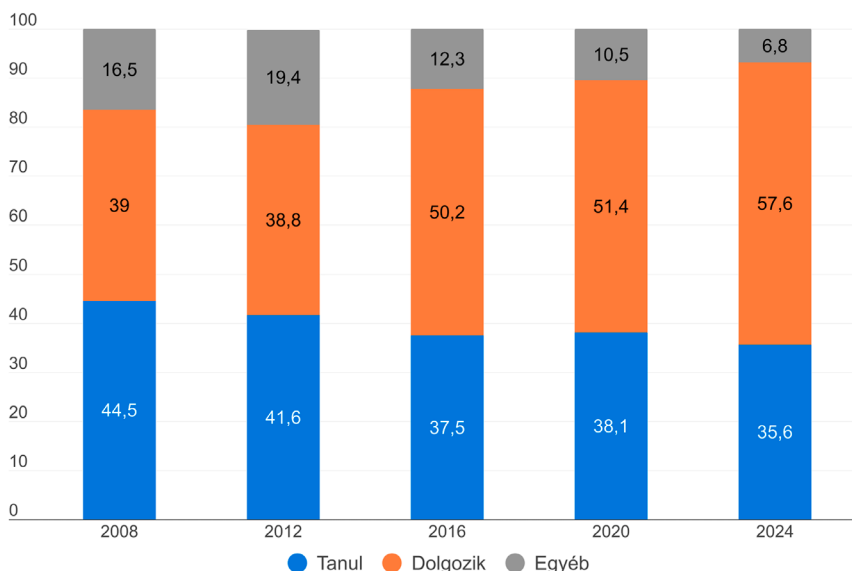

Forrás: saját szerkesztés

A kérdőívben szerepelt a válaszadó főtevékenységére vonatkozó kérdés, „tanul”, „dolgozik” és „egyéb” válaszlehetőségekkel. Fontos látnunk, hogy az „egyéb” válaszlehetőség sok opciót tartalmazhat, és nem feleltethető meg teljes egészében a NEET (*Not in Education, Employment, or Training*) jelenségekörnek, hiszen a fiatalok egy része például gyermekgondozási ellátásban részesül, vagy ápolási díjat kap. Ugyanakkor a kategóriák változása az ifjúság helyzetének fontos mutatója. A longitudinális adatsor (4. ábra) tanulsága kettős: egyrészt leolvasható róla az „egyéb” kategória csökkenése (ami nemcsak a munkanélküliség, hanem a gyermekvállalás csökkenő trendjének is a következménye), másrészt láthatjuk, hogy a tanulás mint főtevékenység a 15–29 éves korosztály esetében folyamatosan csökkenő százalékos arányokat produkál (2024-ben 35,6 százalék). A munkavállaló fiatalok aránya 2008 óta jelentősen nőtt, a 2024-es adatfelvétel idején 57,6 százalék volt. A korábbiaktól eltérő korosztályi keretet az indokolja, hogy a tanulói csoport a 25–29 éves korcsoportban alacsony aránnyal bír, valamint ez a korcsoport alkalmas az ifjúsági NEET-jelenség vizsgálatára.

34 Kérdés: „Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?” Bázis: $n_{2008} = 2935$; $n_{2012} = 2776$; $n_{2016} = 2906$; $n_{2020} = 2874$; $n_{2024} = 1298$

4. ábra: A 15–29 éves korosztály főtevékenysége 2008 és 2024 között³⁵ (%)

Forrás: saját szerkesztés

Elemzésünk következő lépése a fiatalok iskolai mobilitási útjának feltérképezése volt. A kapott adatokhoz fontos kontextust képez a magyar társadalom uniós szinten alacsony mobilitási rátája a foglalkozási csoportok mentén,³⁶ illetve egy szelektív oktatási rendszer, ami azonos szinten is eltérő iskolatípusokkal, különböző fenntartókkal és jelentős területi egyenlőtlenségek által szabdalta. Az általunk képezett adatok alapját a 25–29 éves korosztály négy értékkel felmért iskolai végzettsége jelenti, amihez az apa/nevelőapa legmagasabb (szintén négyértékű) iskolai végzettségét illesztettük. Ennek segítségével egyrészt megvizsgáltuk a lefelé mobil, immobil és felfelé mobil fiatalok arányait 2008 és 2024 között, feltártuk az egyes iskolai szintek újratermelődési arányát, majd Sankey-diagramokkal ábrázoltuk a kohorszok iskolai pályáját.

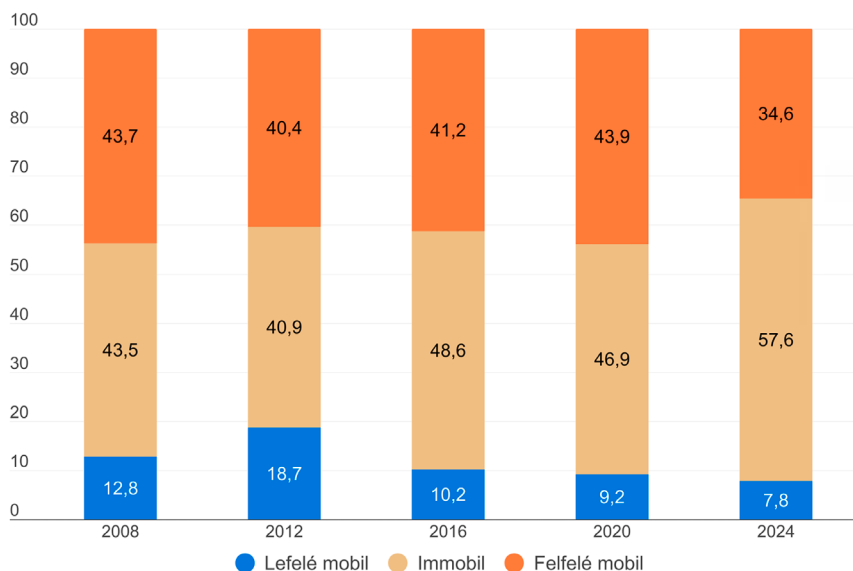
Az 5. ábra az előbb említett módszer segítségével kialakított mobilitási csoportok arányát mutatja 2008 óta. A 2008-as vizsgálatban a kohorszt az 1979 és 1983 között születettek képviselték. Ez a generáció még egy bővülő, de az expanzió csúcsát el nem érő felsőoktatási rendszer időszakában lett nagykorú, fiatalkori szocializációja pedig a késő Kádár-rendszerre, majd a rendszerváltás utáni átalakulással, illetve gazdasági nehézségekkel jellemezhető 1990-es évekre esett. Az 1979 és 1983

35 Kérdés: „Ön jelenleg, főtevékenységét tekintve...?” Bázis: $n_{2008, 2012, 2016, 2020} = 8000$; $n_{2024} = 3580$

36 Eurofound 2017; Huszár–Balogh–Győri 2022.

között született fiatalok esetében a legnagyobb csoportot a felfelé mobil fiatalok képezték, akiket az immobilok, majd a lefelé mobilok követték.³⁷

5. ábra: Iskolai mobilitási utak az apa végzettségéhez viszonyítva 2008 és 2024 között a 25–29 éves kohorszban³⁸ (%)

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálatok hullámain felölélő tizenhat évet nem lehet egységes, lineáris folyamatokkal leírni, ugyanakkor két lényeges momentumot ki tudunk emelni. Az egyik az 1983 és 1987 közöttiek magas lefelé irányuló mobilitási rátája, a másik elem pedig a 2024-es év sajátos trendjei. Az 1995 és 1999 között születettek esetében az immobil csoport aránya 57 százalék fölé ugrik, és mindkét mobilitási pálya értéke trendet mutat. A felfelé mobilok aránya ebben a kohorszban mindössze 34,6 százalék. A magyar ifjúságkutatások legújabb hulláma tehát egy erősödő reprodukciós mintát mutat. Az egyes iskolai szintek reprodukciós rátáit a 2008-as és a 2024-es kutatás alapján az 1. táblázat szemlélteti. A kapott adatokból leolvasható, hogy minden egyes iskolai szinten emelkedett az újratermelőds mértéke, ugyanakkor a kiindulópontok és a folyamat mértéke eltérő. A 2008-as vizsgálatban az egyes szinteken (a diploma kivételével) a csoportot váltók aránya magasabb volt, mint

³⁷ A 30–34 éves kohorszban a mobilitási arányok a következőképpen alakultak: lefelé mobil – 5,9 százalék; immobil – 60,6 százalék; felfelé mobil – 33,5 százalék.

³⁸ Bázis: $n_{2008} = 2935$; $n_{2012} = 2776$; $n_{2016} = 2906$; $n_{2020} = 2874$; $n_{2024} = 1298$

az apa végzettségét reprodukálóké. A legnyitottabb szintnek a szakvégzettség bizonyult, ahol a fiataloknak csak a 34,5 százaléka termelte úja az apa végzettségét. A 2024-es adatok (az 1995 és 1999 között születettek) minden esetben a bezáródás jeleit mutatják – a folyamat különösen látványos a diplomás apák gyermekeinél (87,9 százalék a reprodukciós ráta) –, bár ez az adat az expanzió fényében értelmezendő. Mindezt a 4. ábrával összevetve kijelenthetjük, hogy a fiatalok életpályájában mind a felfelé, mind pedig a lefelé irányuló mobilitás is ritkábbá vált. Kiemelendő, hogy az alapfokú újratermelődése 2024-re meghaladta az 50 százalékot, tehát az alacsony végzettség 2024-ben erősebben „fogta” a fiatalokat, mint tizenhat évvel korábban.³⁹

1. táblázat: Az egyes iskolai szintek reprodukciós rátája 2008-ban és 2024-ben⁴⁰ (%)

	2008	2024
Felsőfokú végzettség	60,0	87,9
Érettségi (szakközépiskolai/technikumi szakképzettséggel vagy anélkül)	49,1	60,2
Szakképzettség érettségi nélkül	34,5	44,7
Alapfokú végzettség	46,7	50,4

Forrás: saját szerkesztés

Célunk volt, hogy grafikusán is ábrázoljuk a leggyakrabban befutott mobilitási íveket. Ezért a *sankeymatic.com* segítségével vizualizáltuk a 25–29 éves korosztály adatait – szintén az apa iskolai végzettségének függvényében. A 6. ábra az 1979 és 1983 között születettek,⁴¹ a 7. ábra pedig az 1995 és 1999 közöttiek⁴² reprodukciós mintáit mutatja be. Az ábrák alapján láthatjuk, hogy 2008-ban a diplomás apák gyermekeinek egy jelentős hányada az érettségi irányába mozdult, de 2024-re a csoportból kiinduló többlelpépes, lefelé irányuló elmozdulás gyakorlatilag eltűnt (nem volt ilyen eset az adatbázisban), és az érettségi felé történő mozgás is ritkává vált.⁴³ Az érettségizettek gyermekei közül 2008-ban még nagyobb arányban szereztek diplomát. 2024-re a szakvégzettség szintje is sokkal zártabb lett, az alapfoktól felfelé ívelő szálak pedig elvékonyodtak.⁴⁴ Az adatok értelmezésének fontos háttere, hogy a vizsgálat csupán az egyik szülő, az apa végzettségére fókuszál.

39 A 30–34 éves korcsoportban 2024-ben a diplomások újratermelődési rátája 91,7 százalék, az érettségizetteké 60 százalék, a szakvégzettséggel bíróké 49,6 százalék, az alapfokú végzettségű apák gyermekeinél pedig 46,7 százalék.

40 25–29 éves kohorsz. Bázis: $n_{2008} = 2935$, $n_{2024} = 1298$

41 Magyar Ifjúság 2008.

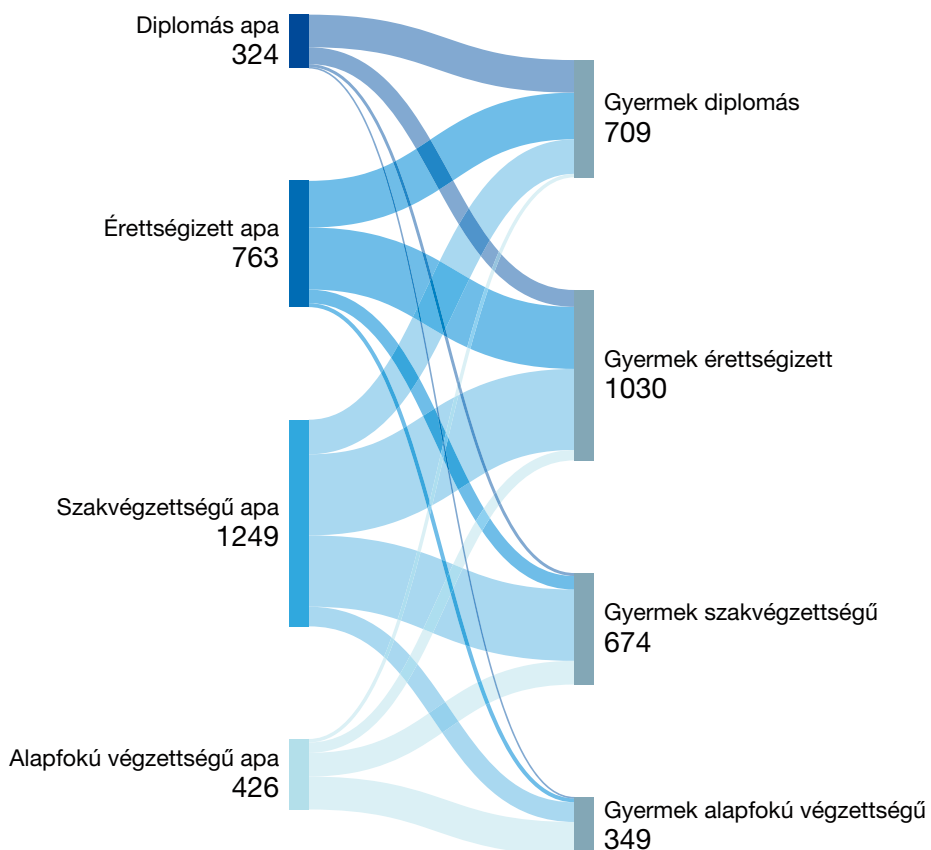
42 Magyar Fiatalok 2024.

43 Vö. Bócsi 2026.

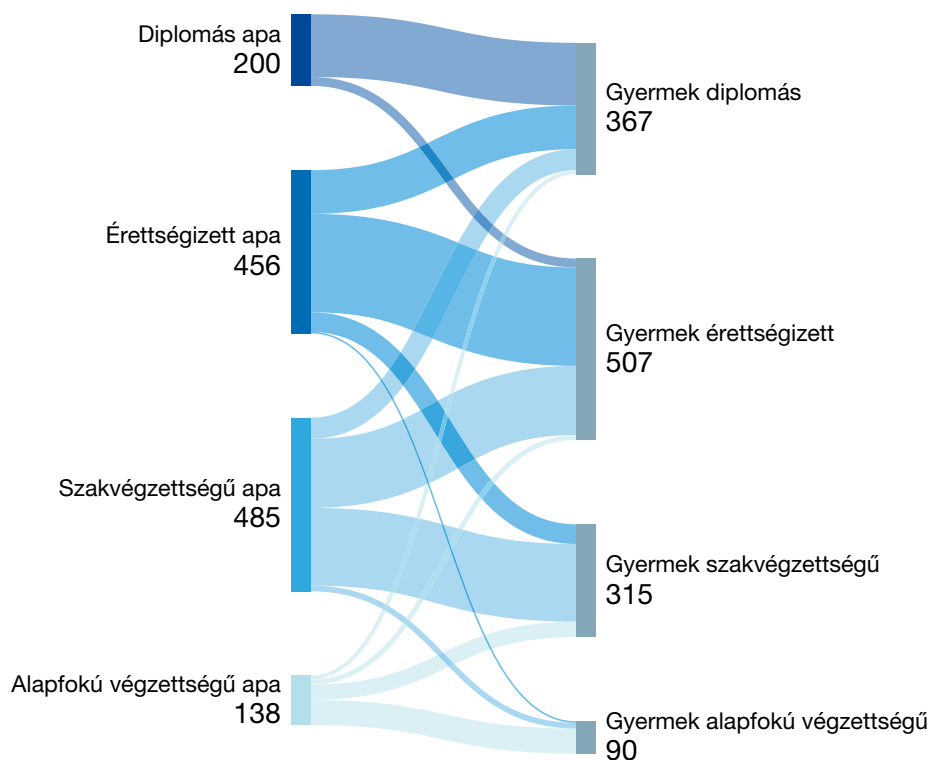
44 A diagramok azokat a kitöltőket tartalmazzák, akiknél mind az apa, mind a saját végzettség beazonosítható volt.

6. és 7. ábra: Az apához viszonyított iskolai mobilitási pályák a 25–29 éves korosztályban a 2008-as és a 2024-es adatbázis alapján (az ábra melletti számok az elemszámokat jelentik)

6. ábra (2008)

7. ábra (2024)

Forrás: saját szerkesztés

Szelekciós mechanizmusok az oktatási rendszer négy tranzíciós pontján

Az eddigi trendadatok és a mobilitási pályák makroszintű, összesített képet nyújtottak a magyar fiatalok oktatási esélyegyenlőtlenségének alakulásáról. A következőkben az egyes tranzíciós pontokon vizsgáljuk meg, hogy mely tényezők állnak az imént bemutatott reprodukciós és polarizációs folyamatok háttérében. Kutatási kérdéseinkre a Magyar Fiatalok 2024 kutatás keresztmetszeti adatainak elemzésével ($n = 5002$, 15–34 éves válaszadók) kerestük a választ. Mare⁴⁵ szekvenciális tranzíciós modelljének logikáját követve az iskolai pályafutás egymásra épülő döntési pontjait, tranzícióit állítottuk a vizsgálatunk középpontjába. Minden tranzíciónál pontosan meghatároztuk a kockázati populációt (*risk set*), azon válaszadók körét,

45 Mare 1980.

akiknél az adott tranzíció kimenete értelmezhető, és ténylegesen már bekövetkezett vagy elmaradt. Azokat az eseteket, amelyeknél a kimenet a kérdezés időpontjában még nyitott (például jelenleg is tanul az adott szinten, és a végleges kimenet még nem ismert), kizártuk az adott tranzíció elemzéséből.

Tanulmányunk négy tranzíciót különböztet meg:

- T1 (középfokú képzéstípus): A gimnázium és a szakképzés (érettségit adó vagy nem adó) közötti választást vizsgálja, azon válaszadók körében, akiknél ez rekonstruálható ($n = 3333$, a modellekben $n = 3233$). A felsőfokú tanulmányokat is folytatók (a minta 15 százaléka) esetében ez a kérdőív keresztmetszeti jellege miatt nem rekonstruálható.
- T2 (érettségi megszerzése): Azt vizsgálja, van-e érettségi bizonyítványa a 18 éven felüli válaszadóknak ($n = 4556$, a modellekben $n = 4400$). Az alsó korhatárt az indokolja, hogy 18 év alatt a középfokú tanulmányok jellemzően még nem zárultak le, így az érettségi hiánya ekkor nem kudarcot, hanem a folyamat lezáratlanságát jelezné.
- T3 (felsőoktatásba lépés): Az érettségizettek körében, bármely életkorban vizsgálja, hogy beléptek-e a felsőoktatásba ($n = 3021$, a modellekben $n = 2933$). A kockázati populáció szigorúan a T2-höz, az érettségihez kötött.
- T4 (diploma megszerzése): A felsőoktatásba beléptek körében (a T3-on átjutottak, bármely életkorban) vizsgálja, hogy megszerezték-e már a diplomát ($n = 1057$, a modellekben $n = 1011$). Itt életkori kontrollt nem alkalmaztunk, mivel a válaszadók különböző időpontokban léptek be a felsőoktatásba, s a diplomaszerzéshez képzéstípusonként és szakonként eltérő időtartamú tanulmányok szükségesek.

A tranzíciós pontokon hozott döntés magyarázatát demográfiai és családi társadalmi státuszmutatók, valamint a státusztól független kulturális orientációra vonatkozó mutatók bevonásával kerestük. A magyarázó változók bevonása három blokkban történt. A demográfiai jellemzők blokkja a nemet (nő = 1), a családstruktúrát (mindkét vér szerinti szülő nevelte = 1) és a cigány/roma etnicitást (az önbevallás és a kérdezői besorolás egyesítésével képzett változó) tartalmazta. Az első három tranzíciós modellbe a kort folytonos változóként, az átlagéletkorhoz viszonyítva vontuk be. A társadalmi háttér blokkja a szülők legmagasabb iskolai végzettségét (14 éves korban legalább az egyik szülő diplomás = 1, ha legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű), a szülők foglalkozási pozícióját (14 éves korban legalább az egyik szülő vezető beosztású = 1), az anyagi helyzetet (nincs érdemi megélhetési gond = 1) és a településtípust (főváros referenciához viszonyítva külön változókkal: megyei jogú város, város, község) foglalja magában. A mobilitási hajtómotorblokk két folytonos változót tartalmaz: a vallásosságot (hétfokú önbesorolási skála) és a családi támogatás sikerhez szükséges voltába vetett hitet (ötfokú skála). Az elemzés során minden tranzíciónál bináris logisztikus regressziót alkalmaztunk, három, egymásra épülő blokkban (demográfiai jellemzők;

társadalmi háttér; mobilitási hajtómotorok). Az esélyhányadosokat (Exp(B)) 95 százalékos konfidenciaintervallummal közöljük, a szignifikanciát csillagozással jelöltük (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$). A blokkok közötti illeszkedésjavulás formális szignifikanciáját a -2 log-likelihood különbségén alapuló likelihood-ratio khi-négyzet-próbával teszteltük a hozzáadott változók számával megegyező szabadságfokkal. A modell magyarázott varianciájának mértékét a Nagelkerke-féle pszeudo- R^2 mutatóval jellemeztük, ami lehetővé teszi az illeszkedés relatív javulásának összehasonlítását (2. táblázat).

2. táblázat: A végleges modellekben alkalmazott függő és magyarázó változók leíró statisztikái⁴⁶

Változó	n	Megoszlás / átlag (SD)
T1: Gimnázium (eredményes %)	3333	37,3%
T2: Érettségi (eredményes %)	4556	65,6%
T3: Felsőoktatásba lépés (eredményes %)	3021	35,2%
T4: Diploma a felsőoktatásba belépettek körében (eredményes %)	1057	47,8%
Nő	5002	50,6%
Teljes családban nőtt fel	5002	88,7%
Cigány/roma	5002	7,5%
Szülő diplomás	4964	15,3%
Szülő vezető beosztású	4950	6,0%
Nincs érdemi megélhetési gond	4929	61,0%
Budapest	5002	19,1%
Megyei jogú város	5002	27,2%
Város	5002	23,3%
Község	5002	30,4%
Kor (év)	5002	25,41 (5,67)
Vallásosság (1–7)	4932	3,08 (1,73)
Családi támogatás fontossága (1–5)	4994	4,35 (0,81)

Forrás: saját szerkesztés

46 15–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 5002$

A középfokú képzéstípus választása (T1)

Elsőként arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mely tényezők befolyásolják, hogy egy fiatal a nyolcadik osztály után a magasabb presztízsű, gimnáziumi képzésbe kerül be, vagy szakképzési (érettségit adó vagy nem adó) pályára lép. A változó rekonstruálásának egy fontos módszertani korlátja, hogy a kérdőív keresztmetszeti, s a legmagasabb befejezett végzettségre vonatkozó kérdés logikája miatt a középfokú pálya típusa csak azoknál állapítható meg megbízhatóan, akik legfeljebb középfokú végzettségűek vagy akik jelenleg is középfokon tanulnak. A felsőfokú tanulmányokat is folytatók (a minta 15 százaléka) esetében a korábbi középfokú pálya típusa nem rekonstruálható, ezért ők ebből a kockázati populációból kimaradtak. A keresztmetszeti adatfelvétel jellegéből adódóan egyazon modellbe kerültek, akik a középfokú képzéstípus választási döntést 2024-ben hozták meg és azok, akik ezt a döntést 15-20 évvel korábban (a 2004 és 2010 között). A modellben szereplő korkontrollváltozó nem alkalmas arra, hogy az életkori hatást az oktatáspolitikai környezet hatásától elkülönítse. A magyarázó változókat három lépcsőben vontuk be a bináris logisztikus regressziós modellbe (3. táblázat).

3. táblázat: A gimnáziumi képzésbe kerülés esélyét befolyásoló tényezők⁴⁷

Változó	1. blokk	2. blokk	3. blokk
Nő (ref.: férfi)	2,37***	2,72***	2,78***
Teljes családban nőtt fel	1,85***	1,56**	1,52**
Cigány/roma (ref.: nem cigány/roma)	0,11***	0,20***	0,18***
Kor (kontrollváltozó)	0,94***	0,95***	0,95***
Szülő diplomás	—	2,79***	2,93***
Szülő vezető beosztású	—	NS	NS
Nincs érdemi megélhetési gond	—	2,29***	2,32***
Megyei jogú városban él	—	0,31***	0,34***
Városban él	—	0,31***	0,31***
Községben él	—	0,19***	0,20***
Vallásosság (1–7)	—	—	1,12***
Családi támogatás fontossága (1–5)	—	—	0,71***
Nagelkerke R ²	0,123	0,255	0,276
*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001			

Forrás: saját szerkesztés

47 15–34 éves kohorsz. Bázis: n₂₀₂₄ = 3233. A bináris logisztikus regressziós modellek szignifikáns Exp(B) értékeit közöltük.

A középfokú képzéstípusok közötti döntési ponton a nemek közötti különbség jelenti a legerősebb hatást, a nők csaknem háromszoros eséllyel kerülnek gimnáziumba a férfiakhoz képest, összhangban a hazai és nemzetközi trendekkel. Ez a hatás a háttérváltozók bevonásával még enyhén erősödik is, vagyis ez a szülők társadalmi státuszától független. A cigány/roma csoporthoz tartozás a legerősebb hátrányt jelző tényező, hiszen az adatok szerint, ha valaki cigány/roma, akkor ötödannyi esélye van gimnáziumba kerülni, mint a nem cigány/roma fiataloknak a többi változó kontrollálása mellett is. Figyelemre méltó, hogy ez a hatás a társadalmi háttérváltozók bevonásával majdnem megkétszereződött, ami azt jelenti, hogy a cigány/roma fiatalok hátrányának döntő része a szülők alacsonyabb végzettségével és a család rosszabb anyagi helyzetével magyarázható, viszont a fennmaradó, továbbra is erős hátrány önálló, e változókkal nem magyarázható hatást jelez. A teljes családban való felnövés viszont esélynővelő tényező, amelynek hatása a társadalmi háttérváltozók bevonásával gyengül. Eszerint a családstruktúra-hatás egy részét a társadalmi státusz közvetíti, mivel a magasabb státuszú szülők a nemzetközi trendekkel egybehangzóan nálunk is nagyobb eséllyel képesek megőrizni a család egységét. Az anyagi helyzet esetében ezzel szemben a fordított irányú összefüggés sem zárható ki, a családfelbomlás az anyagi helyzet romlásával jár.

A diplomás szülő csaknem háromszorosára, az anyagi biztonság több mint kétszeresére növeli a gimnáziumi tanulmányok esélyét, ami a bourdieu-i strukturális kényszer, illetve a valószínűségi okság mechanizmusát igazolja. A településtípus hatása kifejezetten erős, Budapesthez képest minden más településtípus esetében fokozatosan és szignifikánsan alacsonyabb az esély a gimnáziumi tanulmányokra, a községekben élőknel ötödannyi, ami az intézményekhez való földrajzi hozzáférés egyenlőtlenségét jelzi.

A mobilitási hajtómotorblokk mindkét változója szignifikáns, de egymással ellentétes hatást mutat, s a társadalmi háttérváltozók teljes kontrollja mellett is önállóan megjelenik. Ebből arra következtethetünk, hogy ez nem a szülők státuszának köszönhető. A vallásosság minden egységnyi erősödése 12 százalékkal növeli a gimnáziumba jutás esélyét, ez megerősíti Bourdieu Weberre alapozott optimista aszkézis koncepcióját azzal kapcsolatban, hogy a vallásosságnak státuszfüggetlen ösztönző hatása van. Ezzel szemben viszont minél inkább úgy véli valaki, hogy a sikerhez támogató családi háttér szükséges, s nem bízik a saját hatékonyságában, annál alacsonyabb az esélye a gimnáziumba kerülésének. Ez a habitus valószínűségi oksági mechanizmusának lenyomata, mivel azt tükrözi, hogy a fiatalok a család státuszát és a szülői odafigyelés mértékét strukturális kényszerként érzékelik.

A modell illeszkedése jó, a teljes modell a variancia mintegy 27,6 százalékát magyarázza. A demográfiai blokk önmagában is szignifikáns, de a társadalmi háttérváltozók bevonása adja a modell magyarázóerejének döntő részét, a variancia több mint duplájára nő, és a javulás szignifikáns. A mobilitási hajtómotorblokk

ennél szerényebb, de független, szignifikáns javulást hoz, tehát önálló kiegészítő magyarázóerőt képvisel.

Az érettségi megszerzése (T2)

Elemzésünk ebben a szakaszban a 18 éven felüli válaszadókra korlátozódik, hiszen az érettségi megszerzésének esélyét a 18 éven felüli fiatalok körében vizsgáltuk, s a kockázati populáció felső határát nem szűkítettük, mivel az érettségi elméletileg életkortól függetlenül, bármikor megszerezhető (4. táblázat).

4. táblázat: Az érettségi megszerzésének esélyét befolyásoló tényezők⁴⁸

Változó	1. blokk	2. blokk	3. blokk
Nő	2,03***	2,08***	2,05***
Teljes családban nőtt fel	NS	NS	NS
Cigány/roma	0,09***	0,15***	0,14***
Kor	1,05***	1,05***	1,05***
Szülő diplomás	—	7,02***	6,82***
Szülő vezető beosztású	—	5,04***	4,99***
Nincs érdemi megélhetési gond	—	1,67***	1,69***
Megyei jogú városban él	—	0,67***	0,72**
Városban él	—	0,49***	0,50***
Községben él	—	0,43***	0,45***
Vallásosság	—	—	1,11***
Családi támogatás fontossága	—	—	0,91*
Nagelkerke R ²	0,148	0,295	0,302
*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001			

Forrás: saját szerkesztés

Az érettségi megszerzésénél a cigány/roma csoporthoz tartozás hatása még a korábbi szelekciós pontnál is erősebb. Ebből arra következtethetünk, hogy nem elsősorban a középfokú képzéstípus kiválasztásánál, hanem az érettségiig való eljutásnál erősödik fel a cigány/roma fiatalok esélyegyenlőtlensége. Ennek okát inkább a lemorzsolódásban, mint a sikertelen kimenetelű vizsgában feltételezhetjük. Ez a negatív hatás jelentősen gyengül a társadalmi háttérváltozók bevonásával, vagyis a cigány/roma fiatalok nyers hátrányának egy része itt is a szülők alacsonyabb iskolai végzettségével és rosszabb anyagi helyzetével magyarázható. A családszerkezet hatása ezúttal nem szignifikáns, szemben a korábbi döntési ponttal.

⁴⁸ 18–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 4400$. A bináris logisztikus regressziós modellek szignifikáns Exp. B értékeit közöltük.

A szülők társadalmi státuszával kapcsolatos erőforrások hatása viszont minden eddiginél erősebb. A diplomás szülő gyermekének esélye majd hétszeres, a vezető beosztású szülő gyermekéé pedig ötszörös a referenciacsoporthoz képest, vagyis mind a kulturális tőke, mind a foglalkozási pozíció önálló, erős, stabil hozzájárulást jelent az érettségi megszerzéséhez. A településtípus valamivel gyengébb, de szignifikáns hatása a fővárosiak stabil előnyét mutatja.

A mobilitási hajtómotorblokk mindkét tagja szignifikáns, és a társadalmi háttérváltozók kontrollja mellett is egyértelműen azonosítható. A vallásosság támogató hatása ugyanolyan stabil és jelentős, mint az előző szelekciós pontnál, s a családi támogatás fontosságába vetett hit negatív hatása szignifikáns, de gyengébb, vagyis a strukturális kényszerekkel kapcsolatos fatalizmus a képzéstípus-választásnál erősebb.

A modell illeszkedése ebben az esetben is jó, a variancia 30,2 százalékát magyarázza. A demográfiai blokk önmagában is szignifikáns magyarázóerővel bír, de a társadalmi háttérváltozók bevonása drámai javulást hoz, amikor a magyarázott variancia csaknem megduplázódik, s itt a legerősebb a négy tranzíció közül. Ez megerősíti, hogy az érettségi megszerzésénél a társadalmi háttér különösen domináns szerepet játszik. A mobilitási hajtómotorblokk hozzáadása ebben az esetben is szignifikáns javulást hoz, és ezek a tényezők önálló, kiegészítő magyarázóerőt képviselnek.

A felsőoktatásba lépés (T3)

Elemzésünk e szakaszában a tranzíció kockázati populációját az érettségivel rendelkezők köre alkotja. Az érettségizettek körében vizsgáltuk a felsőoktatásba lépés esélyét, de nem határoztunk meg alsó korhatárt, mert korábbi iskolakezdés vagy külföldi iskolarendszerben folytatott tanulmányok esetén lehetséges, hogy valaki előbb érettségizik. Arra kerestük a választ, mely tényezők határozzák meg, hogy valaki belép-e a felsőoktatásba, szemben azokkal, akik érettségijük ellenére nem teszik ezt. Mivel a felsőoktatásba lépés nemcsak közvetlenül az érettségi után történhet, a kockázati populációnál itt sem állapítottunk meg életkori határt (5. táblázat).

5. táblázat: A felsőoktatásba lépés esélyét befolyásoló tényezők⁴⁹

Változó	1. blokk	2. blokk	3. blokk
Nő	NS	NS	NS
Teljes családban nőtt fel	NS	NS	NS
Cigány/roma	NS	NS	NS

49 15–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 2893$. A bináris logisztikus regressziós modellek szignifikáns Exp. B értékeit közöltük.

Változó	1. blokk	2. blokk	3. blokk
Kor	0,96***	0,96***	0,96***
Szülő diplomás	–	19,79***	19,83***
Szülő vezető beosztású	–	1,73**	1,73**
Nincs érdemi megélhetési gond	–	1,67***	1,71***
Megyei jogú városban él	–	2,10***	1,21***
Városban él	–	1,70***	1,70***
Községben él	–	2,03***	2,03***
Vallásosság	–	–	NS
Családi támogatás fontossága	–	–	1,38***
Nagelkerke R ²	0,002	0,374	0,3851

Forrás: saját szerkesztés

A felsőoktatásba lépés szelekciós pontján a korábbi két tranzícióhoz képest a legszembetűnőbb változás, hogy a nem, a családszerkezet és az etnikai hovatartozás nem szignifikáns, és a háttérváltozók és a hajtómotor-változók bevonása után sem válik azzá. Ebből arra következtethetünk, hogy miután valaki eljutott az érettségiig, ezek a demográfiai jellemzők önmagukban már nem különböztetik meg a felsőoktatásba lépőket a be nem lépőktől. A kor a demográfiai blokkban önmagában nem szignifikáns, de a társadalmi háttérváltozók bevonása után statisztikailag szignifikánssá válik. Hatása évenként mintegy 4 százalékos esélycsökkenés. Óvatos következtetésként megfogalmazható, hogy aki érettségi után nem lép be azonnal a felsőoktatásba, annak esélye az idő előrehaladtával tovább csökken.

A szülői végzettség hatása ezen a szelekciós ponton stabilan a legerősebb. A településtípus hatása a korábbi tranzíciókhoz képest megfordul, Budapesthez képest minden más településtípusban magasabb az esély a felsőoktatásba lépésre. Ez az azal magyarázható, hogy a középfokú intézményhálózat sűrűsége és az érettségit adó iskolák elérhetősége Budapesten és a nagyvárosokban jelentősen kedvezőbb, mint a kisebb településeken.⁵⁰ Így a kevésbé szelektált budapesti érettségizettekkel szemben vélhetően a vidéki városokban és községekben élő érettségizettek a hozzáférési korlátokat sikeresen leküzdő csoporthoz tartoznak.⁵¹

A mobilitási hajtómotorblokk mutatóinak hatása jelentős változást jelez. A vallásosság hatása az eddigiektől eltérően ezen a ponton nem szignifikáns, míg a családi támogatás fontosságába vetett hit hatása pozitívrá fordul. Ebből arra következtethetünk, hogy az érettségizettek erősen szelektált csoportjában a családi hátszél

⁵⁰ Forray–Híves 2019; Garami 2020.

⁵¹ Ceglédi 2012; 2018.

fontosságának elismerése már nem korlátozó fatalizmust, hanem a ténylegesen mozgósított családi erőforrások valódi hatásának felismerését tükrözi.

A négy modell közül ennek az illeszkedése a legjobb, a variancia 37,1 százalékát magyarázza. A demográfiai jellemzők a felsőoktatásba lépésnél nem játszanak megkülönböztető szerepet, viszont a társadalmi háttérváltozók bevonása itt járul hozzá leginkább a modell javulásához, amit a mobilitási hajtómotorblokk hozzáadása kisebb mértékben, de szignifikánsan erősít.

A diploma megszerzése (T4)

A diploma megszerzésének esélyét a felsőoktatásba beléptettek körében vizsgáltuk 18 éves kor fölött, felső életkori határ nélkül. Arra kerestük a választ, hogy mely tényezők határozzák meg, hogy közülük ki szerzett már diplomát a kérdéses időpontjáig (6. táblázat).

6. táblázat: A diploma megszerzésének esélyét befolyásoló tényezők a beléptettek körében⁵²

Változó	1. blokk	2. blokk	3. blokk
Nő	1,29*	NS	NS
Teljes családban nőtt fel	NS	0,62*	0,63*
Cigány/roma	NS	NS	NS
Szülő diplomás	–	1,63***	1,55***
Szülő vezető beosztású	–	NS	NS
Nincs érdemi megélhetési gond	–	1,41*	1,50**
Megyei jogú városban él	–	0,59**	0,65*
Városban él	–	NS	NS
Községben él	–	0,44***	0,46***
Vallásosság	–	–	1,12**
Családi támogatás fontossága	–	–	NS
Nagelkerke R ²	0,011	0,078	0,09

Forrás: saját szerkesztés

A diplomaszerzés esélyét befolyásoló tényezők közül a legszembetűnőbb az, hogy az etnikai hovatartozás itt nem szignifikáns, tehát azok körében már nem játszik szerepet, akik beléptek a felsőoktatásba. A nemi különbség a demográfiai blokkban még szignifikánsan jelzi a nők előnyét, de a társadalmi háttérváltozók

⁵² 18–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 1011$. A bináris logisztikus regressziós modellek szignifikáns Exp B értékeit közöltük.

bevonása után ez a különbség eltűnik.⁵³ A teljes családban való nevelkedés hatása a demográfiai blokkban még nem szignifikáns, a háttérváltozók bevonása után azonban gyenge, negatív hatást mutat az első szelekciós pontnál tapasztaltakkal szemben. Hasonló, fordított irányú jelenséget találtunk a jövőtudatos munkamorál-kutatásunkban is – az egyszülős családban nevelkedett hallgatók jövőtudatosabbnak bizonyultak, amit a hiányzó szülő miatti kényszerű önállósodással magyaráztunk.⁵⁴ A magas szülői végzettség és az anyagi biztonság hatása itt már jóval szerényebb, mint a korábbi tranzícióknál, mivel ez egy, már szülői végzettség szempontjából is erősen szűrt populáció. A településtípus hatása itt visszatér a korábbiakban tapasztalt vidéki hátrányhoz. A bennmaradás és a diplomaszerzés folyamatában a vidékiek hátránya ismételtén körvonalazódik: a felsőoktatás jelentősebb költségei és a családtól való távolság miatt a kudarcokból való felállás nehézségei leginkább a legkisebb településekről érkezőket sújtják. A mobilitási hajtómotorblokkból a vallásosság itt is szignifikáns és pozitív, 12 százalékkal növeli a diplomaszerzés esélyét a hallgatók körében, és a társadalmi háttérváltozók teljes kontrollja mellett is megerősíthető. A családi támogatásba vetett hit hatása itt nem szignifikáns. A modell illeszkedése megfelelő, de a variancia mindössze 9,0 százalékát magyarázza, tehát a felsőoktatási lemorzsolódást befolyásoló, de a jelen kutatásban nem vizsgált tényezők (pl. intézményi integráció, hallgatói attitűd- és tevékenységstruktúra) is jelentős szerepet játszanak.⁵⁵ A demográfiai blokk magyarázóereje kicsi, a társadalmi háttérváltozók bevonása szignifikáns javulást eredményez, akárcsak a mobilitási hajtómotorblokk hozzáadása, amelynek ebben a tranzícióban a legnagyobb a relatív hozzájárulása.

Szelekciós mechanizmusok a cigány/roma fiatalok tanulmányi pályafutásában

Mivel a tranzíciós elemzés során a cigány/roma csoporthoz tartozás három esetben erős, negatív hatásúnak bizonyult, ami további összefüggések keresését teszi szükségessé, kiegészítő elemzést végeztünk ebben a csoportban. A KSH 2022-es népszámlálásán a népesség 2,2 százaléka vallotta magát cigány/roma nemzeti-ségűnek, ugyanakkor a demográfiai és szociológiai becslések⁵⁶ alapján, és tekintetbe véve a cigány/roma népesség korstruktúráját, a 15–34 éves korcsoporton belüli arány nagyjából megfelel a jelen mintában mért 7,5 százalékos aránynak. Ettől függetlenül fontos leszögezni, hogy a válaszadó önbevallásával és a kérdezőbiztos besorolásával mért, majd összevont változóként az elemzésbe bevont csoporttagság alapvető bizonytalanságokat hordoz a kategória tartalmát és méretét illetően egyaránt. Tanulmányunk szempontjából azonban megfogalmazhatók további kutatásokra ösztönző, hipotetikus állítások a legfontosabb kérdésben, hogy vajon

53 Fényes 2020; Fényes–Pusztai 2006.

54 Pusztai 2026.

55 Pusztai 2021; Pusztai–Szigeti 2021.

56 Hableczek 2007; Péntes et al. 2026.

változtak-e a cigány/roma fiatalok oktatási esélyei abban a két évtizedben, amire az adatokból következtetni lehet.

A cigány/roma fiatalok iskolai végzettségének részletes megoszlását, valamint a háttérváltozók cigány/roma alcsoporton belüli eloszlását a 7. és a 8. táblázat mutatja be.

7. táblázat: A legmagasabb iskolai végzettség megoszlása a 15–34 éves cigány/roma és nem cigány/roma fiatalok körében⁵⁷ (%)

Legmagasabb iskolai végzettség	Cigány/roma (n = 373)	Nem cigány/roma (n = 4629)
Alapfok vagy alatta	56,6	15,8
Szakképzettség érettségi nélkül	27,9	21,2
Érettségi (gimnáziumi, szakközépiskolai/technikumi)	13,7	52,3
Felsőfok	1,9	10,8

Forrás: saját szerkesztés

A 15–34 éves cigány/roma fiatalok körében a legmagasabb iskolai végzettség eloszlása élesen eltér a nem cigány/roma fiatalokétól. Az előbbieknél több mint fele (56,6 százalék) legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik, szemben a nem cigány/roma fiatalok 15,8 százalékával, míg diplomát mindössze 1,9 százalékuk szerzett, miközben a nem cigány/roma fiatalok 10,8 százalékának van felsőfokú végzettsége.

8. táblázat: A végleges modellekben alkalmazott magyarázó változók leíró statisztikái a cigány/roma alcsoporton belül⁵⁸

Változó	n	Megoszlás / átlag (SD)
Nő	373	47,5%
Teljes családban nőtt fel	373	85,0%
Szülő diplomás	369	1,6%
Szülő vezető beosztású	361	2,2%
Nincs érdemi megélhetési gond	368	23,6%
Budapest	373	3,8%
Megyei jogú város	373	15,3%
Város	373	22,3%
Község	373	58,7%

⁵⁷ 15–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 5002$. χ^2 -próba: $\chi^2(3) = 442,3$; $p < 0,001$

⁵⁸ 15–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 373$

Változó	n	Megoszlás / átlag (SD)
Kor (év)	373	24,62 (5,69)
Vallásosság (1–7)	368	3,21 (1,78)
Családi támogatás fontossága (1–5)	370	4,24 (0,91)

Forrás: saját szerkesztés

A cigány/roma alcsoporton belül a háttérváltozók megoszlása több ponton is jelentősen eltér a teljes mintától (9. táblázat). A diplomás (1,6 százalék vs. 15,3 százalék) és vezető beosztású (2,2 százalék vs. 6,0 százalék) szülők aránya jóval alacsonyabb, az anyagi biztonság (23,6 százalék vs. 61,0 százalék) szintén ritkább, a községi lakhely (58,7 százalék vs. 30,4 százalék) pedig jóval gyakoribb, ami jól tükrözi halmozódó, egymást erősítő hátrányait.

9. táblázat: Cigány/roma és nem cigány/roma válaszadók sikeressége az egyes tranzíciókban⁵⁹

Tranzíció	Cigány/roma (n)	Cigány/roma siker (%)	Nem cigány/roma (n)	Nem cigány/roma siker (%)
T1	174	8,60 ***	3159	38,90
T2	324	18,50 ***	4232	69,30
T3	62	25,80	2959	35,30
T4	16	43,80	1041	50,00

Forrás: saját szerkesztés

A fiatalok nemzetiségi csoportjainak sikerességét vizsgálva megállapítható (10. táblázat), hogy a különbség a középfokú pályaválasztásnál és az érettségi megszerzésénél igen jelentős és tartós, mivel a cigány/roma fiatalok mindössze 8,6, illetve 18,5 százaléka éri el ezeket a szinteket, szemben a nem cigány/roma fiatalok 38,9, illetve 69,3 százalékaival. A felsőoktatásba lépésnél ez a különbség jelentősen mérséklődik (25,8 százalék vs. 35,3 százalék), azonban ez statisztikailag már nem szignifikáns. A diploma megszerzésének esélyét a felsőoktatásba már bejutott fiatalok körében nem lehet megbízhatóan megvizsgálni az alacsony elemszám miatt.

Az előbbiektől miatt kétségkívül további, nagyobb mintán végzett kutatás szükséges a felsőoktatásban tanuló cigány/roma fiatalok karrierjének tanulmányozására, azonban adataink alapján a tranzíciós logika szerint megkíséreltünk választ adni arra, hogy mi különbözteti meg a sikeresebb és kevésbé sikeres cigány/roma fiatalokat egymástól. Ezért cigány/roma alcsoportra szűkített logisztikus regressz-

⁵⁹ 15–34 éves kohorsz. Bázis: $n_{2024} = 5002$. A szignifikanciacyllagozás χ^2 -próbán alapul (***) $p < 0,001$; a nem csillagozott sorok esetén a különbség nem szignifikáns.

sziós modelleket futtattunk négy magyarázó változóval (T1: n = 167; T2: n = 314; T3: n = 59). A negyedik tranzíciós ponton a kis elemszám miatt nem végeztük el az elemzést (10. táblázat).

10. táblázat: A cigány/roma alcsoporton belüli különbségek magyarázó tényezői⁶⁰

	T1 (n = 167)	T2 (n = 314)	T3 (n = 59)
Szülő diplomás	NS	19,01*	11,04*
Nincs anyagi gond	9,41**	7,16***	NS
Vallásosság (1–7)	NS	1,35**	NS
Családi támogatás fontossága (1–5)	NS	0,69*	NS

Forrás: saját szerkesztés

A cigány/roma alcsoporton belül a középfokú képzés típusának kiválasztásánál és az érettségi megszerzésénél az anyagi helyzet látszik a legerősebb differenciáló tényezőnek. Az érettséginnél és a felsőoktatási belépésnél emellett a szülő legmagasabb iskolai végzettsége is szignifikánssá válik. Fontos eredmény, hogy a mobilitási hajtómotorblokk is megjelenik a cigány/roma alcsoporton belül, és az érettségi megszerzésénél mind a vallásosság (pozitív), mind a családi támogatás meghatározó voltába vetett hit (ez utóbbi negatív) szignifikáns hatású, egyébként éppen ugyanabban az irányban, mint a teljes mintán. Mindez megerősíti, hogy ezek a kulturális-axiológiai mechanizmusok, vagy Bourdieu fogalmával élve az optimista aszkézis erkölcsi erőforrásai a cigány/roma fiatalok körében is jól hasznosíthatók. Összességében tehát úgy látszik, hogy a cigány/roma fiatalok esélyeit is ugyanazok a strukturális és kulturális tényezők alakítják, mint a nem cigány/roma fiatalokét, nincs egy elkülönült, etnicitás-specifikus mechanizmus. Ezen eredmények alapján arra következtethetünk, hogy a célzott anyagi támogatás, a szülői végzettség hiányát kompenzáló, akár szülői edukációs programok, valamint a közösségi-vallási beágyazottságot erősítő kezdeményezések képesek javítani a cigány/roma fiatalok tanulmányi esélyeit.

Összegzés

Ha a magyar fiatalok oktatási helyzetét, iskolázottságát megvizsgáljuk, akkor olyan fontos területeken, mint a korai iskolaelhagyók vagy a diplomások aránya, az uniós átlaghoz viszonyítva kedvezőtlenebb képet kapunk. A 25–29 éves korosztályban a Magyar Ifjúság-adatbázisok alapján a legfeljebb alapfokú végzettséget

⁶⁰ A bináris logisztikus regressziós modellek szignifikáns Exp(B) értékeit közöltük.

szerzők arányának csökkenése a 2024-es adatfelvétel idejére megtorpant, a diplomások aránya pedig csak minimálisan emelkedett. Mindezt az iskolai mobilitási adatokkal kiegészítve egy olyan, az újratermelődés jeleit erőbben felmutató, a szélek felé polarizálódó ifjúság képe bontakozik ki a szemünk előtt, ahol az egyes iskolázottsági szintek „ragadósabbak”, mint a korábbi adatfelvételek idején. A kapott adatok értelmezését a felsőoktatás expanziós folyamata átszínezi, illetve a diplomások erős reprodukciója, a felfelé irányuló mobilitás szűkülése, az alsóbb iskolázottsági szintek enyhe bővülése párhuzamba állítható a középosztály elvékonyodásának jelenségével⁶¹ – ezúttal az iskolázottság dimenziójában értelmezve azt. A fiatalok főtevékenységére vonatkozó adatok pozitív és negatív elemeket egyaránt tartalmaznak, hiszen a munkában állók növekvő aránya a fiatalok stabilabb gazdasági helyzetére vall, ugyanakkor a tanulók arányának folyamatos csökkenése az emberi tőkébe való beruházás szempontjából kedvezőtlen folyamat.⁶² A mobilitási folyamatok vizualizálása alapján látható, hogy a fiatalok oktatási életpályáját egyre erőbben határozza meg az apa végzettsége, ami alapján feltételezhető a meritokratikus mechanizmusok és a szabadabb választások háttérbe szorulása, illetve a reprodukciós folyamatok és kényszerek erősödése, azonban ennek ellenőrzéséhez további elemzés szükséges.

A négy, egymásra épülő oktatási döntési pont vizsgálata alapján megállapítottuk, hogy a magyar fiatalok körében az iskolai esélyegyenlőtlenség tranzícióként eltérő szerkezetben érvényesül. Ez az eredmény megerősíti, hogy a tranzíciós megközelítés képes megmutatni, hogy a magyar oktatási rendszer mely pontjain szivárognak el a potenciálisan tehetséges tanulók. A szülői kulturális tőke hatása a legkonzisztensebb mintázat. A diplomás szülő hatása minden tranzíciós szinten szignifikáns, a hatás nagysága a középfokú képzéstípus választásától az érettségi megszerzésén át a felsőoktatásba lépésig fokozatosan nő, majd a felsőoktatásba belépettek közötti diplomaszerzésnél visszaesik az erősen szelektált populáción belül. Ez a mintázat eltér a Mare⁶³ eredeti, amerikai adatokon végzett elemzésének eredményeitől, ahol a hatás egyenletesen gyengült a magasabb tranzíciós szintek felé haladva. Ebből arra következtethetünk, hogy a mai magyar fiatalok körében a korai tranzícióknál a demográfiai, gazdasági és földrajzi tényezők hatása jelentős, míg a felsőoktatási belépésnél már csak a kulturális tőke dönt. Ez az eredmény összhangban van Róbert⁶⁴ eredményeivel, aki a felsőoktatási expanzió időszakára vonatkozóan azt állapította meg, hogy az esélyegyenlőtlenség nem oldódik fel az iskolai pályafutás előrehaladtával.

A demográfiai tényezők (nem, etnikai hovatartozás) hatása ezzel szemben fokozatosan gyengül a pályafutás előrehaladtával. A nők előnye a középfokú be- és

⁶¹ Éber 2020.

⁶² Schultz 1983; Fakezas 2011.

⁶³ Mare 1980.

⁶⁴ Róbert 2000.

kilépésnél erős és szignifikáns, a felsőoktatásban azonban eltűnik. A diplomaszerzésnél kizárólag a társadalmi háttérváltozók nélküli összehasonlításban jelenik meg, de az elemzés során bebizonyosodott, hogy a családi háttér közvetíti, ami összhangban van a hazai szakirodalomban dokumentált férfihátrány-hipotézissel.⁶⁵ A cigány/roma tanulók hátránya a középfokú be- és kilépésnél erős és szignifikáns, de a felsőoktatási belépésnél és a diplomaszerzésnél már nem. Ez megerősíti, hogy a cigány/roma fiatalok esélyegyenlőtlensége a korai szűrőknél jelentős, de akik ezeken a pontokon túljutottak, a felsőoktatási belépés és a diplomaszerzés tekintetében lényegében nem maradnak el a nem cigány/roma társaiktól. Ennek kapcsán felmerül a cigány/roma fiatalok belső rétegzettség, ami további vizsgálatot igényel.

A földrajzi egyenlőtlenségek nagyon erősen tagolják a magyar fiatalokat. A középfokú be- és kilépésnél, valamint a diplomaszerzésnél a fővárosiakhoz képest minden más településen élő fiatal hátrányban van. Kivételt képez a felsőfokú belépés tranzíciós pontja, amelynél a vidékiek relatív előnye mutatható ki. Ennek magyarázata az a sajátos szelekció, amelyben a hozzáférési korlátokat legyőző, vidéki érettségizettek erősen motivált csoportja eredményesebb a fővárosi érettségizetteknél, azonban a diplomaszerzésnél a korábbi földrajzi hozzáférési egyenlőtlenségek újra szerepet kapnak.

Tanulmányunk jelentős lépést tett azoknak a kulturális orientációknak a feltárása felé, amelyek mobilitási hajtómotorként szolgálhatnak. A vallásosság hatása a középfokú be- és kilépésnél, valamint a diplomaszerzésnél önállóan képes javítani a fiatalok tanulmányi előrejutási esélyét a társadalmi és demográfiai kontrollváltozóktól függetlenül. Ezt jól magyarázza a bourdieu-i optimista aszkézis mechanizmusa, mely szerint az ilyen típusú erkölcsi erőforrások fontos szerepet játszhatnak a hosszú távú, kumulatív erőfeszítést igénylő beruházási stratégiák kialakításánál. A családi támogatás fontosságába vetett hit hatásának feltárása szintén elemzésünk figyelemre méltó eredményei közé tartozik. Ennek vizsgálata során fény derült arra, hogy a középfokú be- és kilépéskor a családi háttér szerepébe vetett hit negatív hatással bír. Értelmezésünk szerint ezeken a pontokon a habitus korlátozó, valószínűségi oksági mechanizmusa játszik szerepet. A felsőfokú be- és kilépéskor a már erősen szelektált populációban a családi háttér meghatározó szerepéről való meggyőződés pozitív hatással van a pályafutásra. Véltetően ebben a populációban más értelmezést nyer ugyanaz a meggyőződés: a korábban hátráltató fatalizmust felváltja a ténylegesen mozgósítható családi erőforrások reális felismerése.

Eredményeink alapján óvatos következtetések fogalmazhatók meg a magyar oktatási rendszer utóbbi bő két évtizedes teljesítményéről. Boudon⁶⁶ szerint egy

⁶⁵ Fényes 2020; Fényes–Pusztai 2006.

⁶⁶ Boudon 1974.

oktatási rendszer hatékonysága azon mérhető, sikerül-e a döntési mechanizmusokban rejlő egyenlőtlenségeket kezelni. Eredményeink szerint egyrészt biztató, hogy a nyers demográfiai hátrányok a pályafutás előrehaladtával gyengülnek. Ebben olyan eredményes intézmények szerepe is tetten érhető, mint a cigány/roma szakkollégiumok.⁶⁷ Másrészt az adatok alapján egyértelmű, hogy a szülői kulturális tőke hatása a felsőoktatási belépésig folyamatosan erősödik, ami arra vall, hogy a közoktatási rendszeren belül a társadalmi származással összefüggő szelekció általánosan jelentős mértékű.

Egy kiegészítő elemzésben megvizsgáltuk a cigány/roma fiatalok tranzíciós pontokon mutatott esélyeinek háttértényezőit, és megállapítottuk, hogy a cigány/roma alcsoporton belüli esélykülönbségeket ugyanazok a strukturális és kulturális tényezők magyarázzák, mint a teljes mintáét: az anyagi helyzet a középfokú be- és kimenetnél, a szülői végzettség az érettségénél és a felsőoktatási belépésnél. A válásosság kompenzáló hatása pedig a számukra legkritikusabb tranzíciónál, az érettségi megszerzésénél jelentős. A cigány/roma etnicitás fő modellekben mért nyers hatása az etnicitáshoz aránytalanul gyakran társuló strukturális depriváció (a modellbe be nem vont egyéni, családi, intézményi vagy területi jellemzők), valamint az ebben gyökerező korlátozott jövőkép (lásd: a bourdieu-i valószínűségi okság), és az ezt kompenzáló tényezők közvetett hatásának tudható be. Ennek pontosabb feltárásához további adatok szükségesek.

Az eredmények értelmezésekor négy módszertani korlátot kell figyelembe venni. Egyrészt mivel a Magyar Fiatalok 2024 kutatás keresztmetszeti adatfelvételt, ezért minden regressziós modell mintegy két évtizedet (2004–2024) átfogó, összevont mintázatot foglal magában, ami nem egyetlen oktatáspolitikai periódus döntési mechanizmusainak hatását tükrözi. Másrészt mivel a kérdőív nem tartalmaz a továbbtanulási döntés időpontjára vonatkozó adatot, sem a tanulmányi teljesítmény mérésére alkalmas mutatót, ezért a Boudon-féle elsődleges és másodlagos hatás szétválasztására nem nyílt lehetőségünk. Az elemzés a társadalmi háttér összefoglaló, ugyanakkor redukált mutatókon keresztül vizsgálható hatását mutatta be. Megjegyzendő továbbá, hogy a tranzíciós szintek nem minden esetben (például a középfokú belépésnél) alkottak a mare-i koncepciónak megfelelő feltételes láncolatot. További kutatásokat igényel a mobilitási hajtómotornak nevezett blokkban megjeleníteni kívánt ún. „erkölcsi erőforrások” dimenziója, mivel az adatbázis a kérdés pillanatában és nem retrospektíven regisztrálta ezeket a kulturális orientációkat. Még akkor is, ha ezek stabil, nehezen változó jellemzők, a fordított okság kockázata nem zárható ki teljesen, különösen a korábban meghozott döntéseket vizsgáló modellek esetében.

67 Kardos 2014; Jancsák 2016.

- Bocsi, V. 2026: A lefelé irányuló iskolai mobilitás mintázatai ifjúsági mintában. *Új Pedagógiai Szemle*, 76. évfolyam, 5–6, 26–49.
- Boudon, R. 1974: *Education, Opportunity, and Social Inequality*. New York, Wiley.
- Boudon, R. 2003: Beyond Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*, 29. évfolyam, 1, 1–21.
- Bourdieu, P. 1978: Az osztályok pályája és a valószínűségi okság. In Uő. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat, 170–220.
- Ceglédi, T. 2012: Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22. évfolyam, 2, 85–110.
- Ceglédi, T. 2018: *Ugródeszkán. Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban*. Debrecen, CHERD-Hungary.
- Éber, M. Á. 2020: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Eurofound 2017: *Social mobility in the EU*. Luxemburg, Publications Office of the European Union.
- European Commission: *Country reports – Hungary*. <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor/en/country-reports/hungary.html> (letöltve: 2026. 07. 20.)
- European Commission: *European Educational Area – Early school leaving in the EU: progress and challenges*. <https://education.ec.europa.eu/resources-and-tools/data-and-analysis-on-education-and-skills/key-trends-in-education/early-school-leaving-in-the-eu> (letöltve: 2026. 07. 20.)
- Eurostat 2025: *SDG 4: quality education*. 2025. 09. 04. <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250904-1> (letöltve: 2026. 07. 21.)
- Fazekas, K. 2011: Közgazdasági kutatások szerepe az oktatási rendszerek fejlesztésében. *IEHAS Discussion Papers*, No. MT-DP-2011/7.
- Fényes, H. 2020: Különbségek és versengés: nemek az oktatásban. In Pusztai, G. (szerk.) *Nevelésszociológia: elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 76–100.
- Fényes, H. – Pusztai, G. 2006: Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 16. évfolyam, 1, 40–59.
- Ferlie, E. – Musselin, C. – Andresani, G. 2008: The Steering of Higher Education Systems: A Public Management Perspective. *Higher Education*, 56. évfolyam, 3, 325–348. <https://doi.org/10.1007/s10734-008-9125-5>
- Forray, R. Katalin – Híves, Tamás 2019: A középfokú iskolahálózat átalakulása 2010 után. In Juhász, Erika – Endrődy, Orsolya (szerk.) *Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. HERA Évkönyvek VI. kötet, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA), 17–35.
- Garami, E. 2020: A területi környezet egyenlőtlenségei. In Pusztai, G. (szerk.) *Nevelésszociológia: elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 348–360.

- Gruijters, R. J. 2022: Trends in educational stratification during China's great transformation. *Oxford Review of Education*, 48. évfolyam, 3, 320-340. <https://doi.org/10.1080/03054985.2021.1987207>
- Hablicsek, L. 2007: Kísérleti számítások a cigány/roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50. évfolyam, 1, 7–54.
- Hablicsek, L. – Hablicsekné Richter, M. – Lángi, T. 2019: A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio*, 18. évfolyam, 1–2, 39–74.
- Härkönen, J. – Sirniö, O. 2020: Educational Transitions and Educational Inequality: A Multiple Pathways Sequential Logit Model Analysis of Finnish Birth Cohorts 1960–1985. *European Sociological Review*, 36. évfolyam, 5, 700–719.
- Hermann, Z. 2010: Az önkormányzatok költségvetési helyzete és a kompetenciamérési eredmények települések közötti különbségei. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI, 430-450.
- Hermann, Z. 2019: A tankötelezettségi korhatár csökkentésének hatása a lemorzsolódásra. In Fazekas, K. – Csillag, M. – Hermann, Z. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2018. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont*, 69–75.
- Huszár, Á. – Balogh, K. – Győri, Á. 2022: Educational mobility at the top and the bottom of the social structure in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8. évfolyam, 2, 138–155.
- Jancsák, Cs. 2015: „So keres, SZKRSZ?” A Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium felsőoktatási és munkaerő-piaci eredményességhez való hozzájárulása értékszociológiai megközelítésben. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Jeffrey, W. – Smith, C. M. – Hamilton, L. T. 2026: Hidden advantage along the pipeline: Family wealth and educational transitions from high school through graduate school. *Sociology of Education*, 00380407261457391. <https://doi.org/10.1177/00380407261457391>
- Kardos, K. 2014: Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények kapcsolata. *Kapocs*, 13. évfolyam, 54–68.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. 2009: Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. évfolyam, 11, 959–1000.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. 2016: *A cigány/roma fiatalok esélyei és az iskolarendszer egyenlőtlensége*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2016/3.
- KSH 2024: *A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya*. Központi Statisztikai Hivatal. <https://ksh.hu/kiadvanyok/fenntarthato-fejlodes-indikatorai/2024/1-24-sdg-4> (letöltve: 2026. 07. 20.)
- KSH 2023: *2022. évi népszámlálás – Nemzetiségi adatok*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Lannert, J. 2003–2004: *A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága*. Budapest, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.
- Lőrincz, B. – Antal-Fekete, E. 2022: Oktatási egyenlőtlenségek, iskolai mobilitás és az oktatási rendszer átalakulása Magyarországon az 1980-as évektől napjainkig. *Közgazdasági Szemle*, 69. évfolyam, 6, 647–676.

- Mare, R. D. 1980: Social Background and School Continuation Decisions. *Journal of the American Statistical Association*, 75. évfolyam, 370, 295–305.
- Obádovics, Cs. 2022: A magyarországi „cigány/roma kötődésű” népesség előreszámítása 2050-ig. *Demográfia*, 65. évfolyam, 2–3, 279–309.
- Pénzes, J. – Pásztor, I. Z. – Balázs, D. – Kovács, D. 2026: Trendforduló vagy mérési dilemma? A magyarországi roma népesség számának alakulása és területi sajátosságai. *Területi statisztika*, 66. évfolyam, 3. <https://doi.org/10.15196/TS660205>
- Polónyi, I. 2022: Felsőoktatás-politikai tévelygések. *Educatio*, 31. évfolyam, 1, 70–84.
- Pusztai, G. 2004: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pusztai, G. 2021: A lemorzsolódási rizikó növekedésének esélyét befolyásoló tényezők. In Pusztai, G. – Szigeti, F. (szerk.) *Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Pusztai, G. 2025: *A család-iskola partnerség szülői nézőpontból: Vizsgálatok három országban*. Debrecen, Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD).
- Pusztai, G. 2026: *Quo Vadis? A hallgatói jövőtudatosságot támogató tényezők vizsgálata*. Debrecen, Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD).
- Pusztai, G. – Szigeti, F. (szerk.) 2021: *Előrehaladási és lemorzsolódási kockázat a felsőoktatásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Raftery, A. E. – Hout, M. 1993: Maximally Maintained Inequality: Expansion, Reform, and Opportunity in Irish Education, 1921–1975. *Sociology of Education*, 66. évfolyam, 1, 41–62.
- Róbert, P. 2000: Bővülő felsőoktatás? Ki jut be? *Educatio*, 2000. évfolyam, 1, 79–94.
- Schultz, T. W. 1983: *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

